

ПРИНЦИПИ ОРГАНІЗАЦІЇ ТА ДІЯЛЬНОСТІ ТРЕТЕЙСЬКОГО СУДУ ЯК АЛЬТЕРНАТИВНОЇ ФОРМИ ЗАХИСТУ ПРАВ ОСІБ В УКРАЇНІ**PRINCIPLES OF ORGANIZATION AND ACTIVITY OF THE ARBITRATION COURT AS AN ALTERNATIVE FORM OF PROTECTION OF THE RIGHTS OF INDIVIDUALS IN UKRAINE**

Мета статті полягає у здійсненні комплексного аналізу принципів права, які визначають організацію та діяльність третейського суду. В науковій статті розкрито зміст поняття «принципи організації та діяльності третейського суду», під яким пропонується розуміти теоретично обґрунтовані та закріплені в нормативно-правових актах України основні, концептуальні положення, які відображають особливості створення та діяльності третейського суду, відрізняються універсальністю та імперативністю у правовому регулюванні. Доведено, що принципи діяльності третейського суду закріплені в Законі України «Про третейські суди». Встановлено, що перелік принципів діяльності третейського суду, який міститься в ст. 4 Закону України «Про третейські суди», не є вичерпним. Доведено, що принципи організації та діяльності третейського суду поділяються на декілька груп: 1) за джерелом закріплення: принципи, які закріплені в ст. 4 Закону України «Про третейські суди»; принципи, які слідує із інших норм цього Закону; принципи, які визначені в інших законах; 2) за змістом: загальні та спеціальні, процесуальні та матеріальні; 3) за територіальною ознакою: міжнародні та внутрішньо національні. Наголошено, що основними ознаками принципів організації та діяльності третейського суду є: 1) основоположна ідея, яка вказує вектор організації та діяльності третейського суду; 2) фундаментальність, яка ґрунтується на морально-етичних нормах, загальнолюдських цінностях; 3) універсальність та специфічність, оскільки поділяються на загальні та спеціальні; 4) за способом закріплення – визначені в ст. 4 Закону України «Про третейські суди», слідує із норм Конституції України та норм інших законів. Доведено, що Закон України «Про третейські суди» потребує внесення змін, зокрема щодо розширення переліку принципів діяльності третейського суду та закріплення принципів, пов'язаних із застосуванням штучного інтелекту в третейському судочинстві. В науковій статті отримали подальший розвиток наукові висновки вчених щодо розкриття змісту правових конструкцій «третейський суд», «альтернативна форма врегулювання спору». В статті використано теоретичні та емпіричні методи наукового дослідження. Наголошено, що основними ознаками принципів організації та діяльності третейського суду є: 1) основоположна ідея, яка вказує вектор організації та діяльності третейського суду; 2) фундаментальність, яка ґрунтується на морально-етичних нормах, загальнолюдських цінностях; 3) універсальність та специфічність, оскільки поділяються на загальні та спеціальні; 4) за способом закріплення – визначені в ст. 4 Закону України «Про третейські суди», слідує із норм Конституції України та норм інших законів.

Ключові слова: альтернативний спосіб захисту, позасудова форма захисту, захист прав, цивільне судочинство, господарське судочинство, примирення, третейський суд, суд, принципи права.

The purpose of the article is to conduct a comprehensive analysis of the principles of law that determine the organization and activities of an arbitration court. The scientific article reveals the content of the concept of "principles of organization and activity of the arbitration court", under which it is proposed to understand the theoretically grounded and enshrined in the regulatory legal acts of Ukraine basic, conceptual provisions that reflect the features of the creation and activity of the arbitration court, are distinguished by universality and imperativeness in legal regulation. It is proved that the principles of the activity of the arbitration court are enshrined in the Law of Ukraine "On Arbitration Courts". It is established that the list of principles of the activity of the arbitration court, which is contained in Art. 4 of the Law of Ukraine "On Arbitration Courts", is not exhaustive. It is proved that the principles of organization and activity of the arbitration court are divided into several groups: 1) by the source of enshrining: principles that are enshrined in Art. 4 of the Law of Ukraine "On Arbitration Courts"; principles that follow from other norms of this Law; principles that are defined in other laws; 2) by content: general and special, procedural and substantive; 3) by territorial basis: international and domestic. It is emphasized that the main features of the principles of the organization and activities of the arbitration court are: 1) the fundamental idea, which indicates the vector of the organization and activities of the arbitration court; 2) fundamentality, which is based on moral and ethical norms, universal human values; 3) universality and specificity, as they are divided into general and special; 4) by the method of consolidation – defined in Article 4 of the Law of Ukraine "On Arbitration Courts", follow from the norms of the Constitution of Ukraine and the norms of other laws. It is proven that the Law of Ukraine "On Arbitration Courts" requires amendments, in particular regarding the expansion of the list of principles of the arbitration court's activities and the consolidation of principles related to the use of artificial intelligence in arbitration proceedings. The scientific article further develops the scientific conclusions of scientists regarding the disclosure of the content of the legal constructs "arbitration court", "alternative form of dispute resolution". The article uses theoretical and empirical methods of scientific research.

Key words: *alternative method of protection, extrajudicial form of protection, protection of rights, civil proceedings, economic proceedings, reconciliation, arbitration court, court, principles of law.*

Вступ. Загальновідомо, що третейський суд є недержавним органом, який вирішує підвідомчі йому цивільні та господарські спори у порядку, в спосіб та в межах, визначених Законом України «Про третейські суди». Цей висновок підтверджується і нормами цього Закону. Третейський суд, вирішуючи цивільний чи господарський спір, приймаючи рішення у справі діє у «фарватері» правових принципів, які є орієнтирами, межею та гарантіями захисту інтересів фізичних та юридичних осіб. Разом з тим, нормативно-правовий аналіз ст. 4 Закону України «Про третейські суди» [1], яка містить перелік принципів організації та діяльності третейського суду, доводить, що ця стаття закріплює вичерпний перелік принципів, однак в третейському судочинстві діють й інші правові принципи, які не містяться в ці статті Закону, але слідує із норм цього та інших законів України.

Стан опрацювання проблеми. Наукова тема щодо принципів права не є новою для юриспруденції. Вона була предметом як окремого дослідження, так і в аспекті різних галузей права. Наприклад, А. Колодій «Принципи права України» (1998), С. П. Погребняк «Загальні принципи права як джерело права» (2011), О. О. Кармаза «Принципи житлового права» (2012), Ю. О. Найдзон «Принципи як фундаментальні засади оперативної діяльності Служби безпеки України» (2017), М. Козюбра «Принципи права: методологічні підходи до розуміння природи та класифікації в умовах сучасних глобалізаційних трансформацій» (2017), І. В. Геєць «Місце принципів права в системі джерел права» (2021), О. Ховпун, О. Домбровська «Принципи права європейського союзу: сучасне визначення» (2022), А. Грушицький «Принципи права та їх застосування у практиці Верховного Суду (цивільна юрисдикція)» (2024), Д. С. Суханов «Загальні принципи правової системи Європейського Союзу та тенденції їх розвитку» (2024), О. В. Цельєв «Принципи права та юридична (суддівська) аргументація» (2024), І. М. Яворська «Принципи права та цінності Європейського Союзу у рішеннях суду ЄС» (2025) та ін. Разом з тим, окремих наукових робіт щодо принципів діяльності третейського суду майже немає.

Метою наукової статті є комплексний аналіз принципів права, які визначають організацію та діяльність третейського суду.

Виклад матеріалу. Відповідно до ст.ст. 4, 21 Цивільного процесуального кодексу України сторони мають право передати спір на розгляд третейського суду, крім випадків, встановлених законом. Рішення третейського суду може бути оскаржено в порядку, передбаченому цим Кодексом [2]. Подібні норми містяться також і в Господарському процесуальному кодексі України. Відтак згідно із ст. 1 Закону України «Про третейський суд» до третейського суду за угодою сторін може бути переданий будь-який спір, що виникає з цивільних та господарських правовідносин, крім випадків, передбачених законом. Третейський суд з метою захисту майнових і немайнових прав та охоронюваних законом інтересів фізичних та юридичних осіб утворюється та діє в порядку, в спосіб, в межах та відповідно до принципів, визначених Законом України «Про третейські суди».

В юридичній літературі «принцип» (лат. *principium* – «начало, первень, основа») розкривається як: першопочаток, те, що лежить в основі певної сукупності фактів, теорії, науки; визначальне положення, вихідний пункт, передумова певної концепції або теорії; засадниче, фундаментальне твердження, вихідний пункт, засновок будь-якої теорії, концепції; центральне поняття, основоположна ідея, що пронизує певну систему знання і субординує його; основне вихідне положення якої-небудь наукової системи, теорії, ідеологічного напрямку і т.ін; основний закон якої-небудь точної науки; основні засади, вихідні ідеї, що характеризуються універсальністю, загальною значущістю, вищою імперативністю і відображають суттєві положення теорії, вчення, науки, системи внутрішнього і міжнародного права, політичної, державної чи громадської організації (гуманізм, законність, справедливість, рівність громадян перед законом тощо); твердження, яке сприймається як головне, важливе, суттєве, неодмінне або, принаймні, бажане. Частково це означає «фундаментальна причина», частково «закон, вищий за інші закони»; це може бути закон, природний закон (правило або принцип, який описує закономірність у природі, є науковим законом), життєве правило або керівництво [3].

Що ж стосується розкриття змісту поняття «принципи права», то юридична наука містить багато різних правових висновків науковців щодо цього поняття. Так, наприклад, О. О. Кармаза вказує на те, що принципи права, на підставі яких забезпечуються житлові права в цивілістичному процесі, – це теоретично визначені та нормативно закріплені в матеріальних та процесуальних нормах основні положення (вихідні ідеї), які відображають особливості правового регулювання житлових відносин в юридичних процесах (нотаріальному, цивільному та виконавчому), є основою розвитку житлового права, відрізняються універсальністю та імперативністю у правовому регулюванні [4]. Тобто О. О. Кармаза широко розкрила зміст поняття «принципи права», які закріплені в матеріальному та процесуальному праві. Беручи за основу це визначення, відмітимо, що принципи організації та діяльності третейського суду також відображені в матеріальних та процесуальних правових нормах.

Ми також підтримуємо А. М. Бабенко, О. О. Борисову та І. О. Шаповалову в тому, що принципи права є одним з найбільш ефективних каталізаторів процесу еволюції будь-якої правової системи, хоча і еволюція права має свої внутрішні закономірності, і ці закономірності задають певний напрям новачій у цій сфері. Вони виступають каркасом, фундаментальною конструкцією правової системи; принципи права є орієнтиром у формуванні та розвитку права; істотно впливають на формування правосвідомості людей, можуть бути безпосередньою основою для прийняття індивідуальних юридичних рішень у конкретних справах; при прогалинах в законодавстві принципи права можуть використовуватися як юридична підстава при розгляді питання про право, при цьому вони виступають як джерело права, принципи права сприяють правильному тлумаченню правових норм. На відміну від норм права принципи права жорстко не фіксують зміст поведінки, вони здатні більш швидко реагувати на зміни суспільного життя, а отже, застосування і тлумачення норм права має відбуватися відповідно до принципів права. Іншими словами, принципи права є своєрідною системою координат, у рамках якої розвивається право, є втіленням результату раціонального наукового осмислення закономірностей розвитку права, і одночасно є вектором, який визначає напрямок його розвитку [5].

Узагальнивши наукові доробки, дійдемо висновку про те, що принципи організації та діяльності третейського суду – це теоретично обґрунтовані та закріплені в нормативно-правових актах України основні, концептуальні положення, які відображають особливості створення та діяльності третейського суду, відрізняються універсальністю та імперативністю у правовому регулюванні.

Відтак основними ознаками принципів організації та діяльності третейського суду є: 1) основоположна ідея, яка вказує вектор організації та діяльності третейського суду; 2) фундаментальність, яка ґрунтується на морально-етичних нормах, загальнолюдських цінностях; 3) універсальність та специфічність, оскільки поділяються на загальні та спеціальні; 4) за способом закріплення – визначені в ст. 4 Закону України «Про третейські суди», слідує із норм Конституції України та норм інших законів.

Класифікаторів принципів загалом та принципів права зокрема в юриспруденції є багато. На нашу думку, принципи організації та діяльності третейського суду доцільно поділяти на декілька груп: 1) за джерелом закріплення: принципи, які закріплені в ст. 4 Закону України «Про третейські суди»; принципи, які слідує із інших норм цього Закону; принципи, які визначені в інших законах; 2) за змістом: загальні та спеціальні, процесуальні та матеріальні; 3) за територіальною ознакою: міжнародні та внутрішньо-національні.

Так, в ст. 4 Закону України «Про третейські суди» передбачено, що третейський суд утворюється та діє на принципах: 1) законності; 2) незалежності третейських суддів та підкорення їх тільки законам; 3) рівності всіх учасників третейського розгляду перед законом і третейським судом; 4) змагальності сторін, свободи в наданні ними третейському суду своїх доказів і у доведенні перед судом їх переконливості; 5) обов'язковості для сторін рішень третейського суду; 6) добровільності утворення третейського суду; 7) добровільної згоди третейських суддів на їхнє призначення чи обрання у конкретній справі; 8) арбітрування; 9) самоврядування третейських суддів; 10) всебічності, повноти та об'єктивності вирішення спорів; 11) сприяння сторонам у досягненні ними мирової угоди на будь-якій стадії третейського розгляду.

Тобто, перелік принципів організації та діяльності третейського суду, який міститься в ст. 4 Закону України «Про третейські суди», є вичерпним, оскільки в пункті 11 ст. 4 цього Закону не передбачено юридичну конструкцію, що «інші принципи, визначені законом». Разом з тим, аналіз норм цього Закону, Конституції України доводить, що законодавство України закріплює й інші принципи права щодо організації та діяльності третейського суду.

Слід також зазначити, що в переліку принципів, визначених в ст. 4 Закону України «Про третейські суди», є принципи, які є загальними для багатьох галузей права (наприклад, законності, рівності, незалежності, всебічності, повноти та об'єктивності вирішення спорів) та спеціальні принципи (наприклад, самоврядування третейських суддів, арбітрування, добровільної згоди третейських суддів на їхнє призначення чи обрання у конкретній справі тощо).

Звертаємо увагу на те, що один із принципів, визначених в ст. 4 Закону України «Про третейські суди», був предметом дослідження в Конституційному Суді України (Рішення Конституційного Суду № 1-рп від 10.01.2008). Так, Конституційний Суд України зазначив, що третейський розгляд не є правосуддям, а рішення третейських судів є лише актами недержавної юрисдикційної діяльності з вирішення спорів сторін у сфері цивільних і господарських відносин. Третейське самоврядування не є тотожним суддівському самоврядуванню, оскільки третейські суди не входять до системи судів загальної юрисдикції, а третейські судді не наділені статусом професійних суддів. Третейське самоврядування як одна з форм громадського самоврядування слугує самоорганізації третейських суддів постійно діючих третейських судів, тоді як суддівське самоврядування належить до системи конституційного устрою держави (ч. 2 ст. 130 Конституції України) і є формою самоорганізації професійних суддів. Третейське самоврядування є формою громадського самоврядування, тоді як громадські організації є формою добровільних громадських формувань. Відмінність цих правових інститутів обумовлена особливостями законодавчого закріплення порядку утворення, системи, повноважень тощо органів третейського самоврядування та громадських організацій [6].

Нормативно-правовий аналіз положень Закону України «Про третейські суди» доводить, що цей Закон містить й інші принципи організації та діяльності третейського суду. Так, наприклад, принцип державної реєстрації постійно діючого третейського суду передбачено в ст. 9 Закону, принцип застосування норм права іноземних держав – в ст. 11 Закону, принцип аналогії права та аналогії закону – в ст. 11 Закону, принцип законодавчого закріплення вимог до суддів третейського суду – в ст. 18 Закону, принцип відповідальності судді третейського суду – в ст. 22 Закону, принцип взаємності прав та обов'язків суддів третейського суду – в ст. 24 Закону, принцип гласності третейського розгляду – в ст. 29 Закону, принцип державної мови – в ст. 31 Закону, принцип конфіденційності – в ст. 32 Закону, принцип застосування іншої альтернативної форми вирішення спору – в ст. 33 Закону, принцип допустимості виправлення технічних помилок в рішенні суду – в ст. 49 Закону тощо.

Разом з тим, для організації та діяльності третейського суду діють також принципи, визначені в Конституції України (наприклад, принцип верховенства права (ст. 8 Конституції України), принцип добровільності обрання форми захисту права (ст. 55 Конституції України), в інших законах України, наприклад, Цивільному процесуальному кодексі України, Господарському процесуальному кодексі України (принцип диспозитивності, принцип справедливості, принцип неприпустимість зловживання процесуальними правами, принцип оскарження рішення третейського суду тощо).

На доцільність поділу принципів за територіальною ознакою: міжнародні та внутрішньо-національні принципи, вказує зміст ст. 11 Закону, за якою третейські суди вирішують спори на підставі Конституції та законів України, інших нормативно-правових актів та міжнародних договорів України. Третейський суд у випадках, передбачених законом або міжнародним договором України, застосовує норми права інших держав. Тобто, прослідковується принцип дії міжнародних договорів, принцип прямої дії норм Конституції України, принципи, закріплені в нормативно-правових актах України.

На нашу думку, Закон України «Про третейські суди» потребує внесення змін, зокрема щодо розширення переліку принципів діяльності третейського суду та закріплення принципів, пов'язаних із застосуванням штучного інтелекту в третейському судочинстві, оскільки на сьогодні відбувається вплив штучного інтелекту на всі сфери життя людини і третейський розгляд справи не є виключенням. Актуальність цього напрямку дослідження і правозастосування також підтверджується відсутністю в Україні офіційного закону про регулювання штучного інтелекту, а також відсутністю наукових досліджень щодо можливих проявів та загроз штучного інтелекту в третейському судочинстві.

В нормативно-правових актах України зазначається, що штучний інтелект – це організована сукупність інформаційних технологій, із застосуванням якої можливо виконувати складні комплексні завдання шляхом використання системи наукових методів досліджень і алгоритмів обробки інформації, отриманої або самостійно створеної під час роботи, а також створювати та використовувати власні бази знань, моделі прийняття рішень, алгоритми роботи з інформацією та визначати способи досягнення поставлених завдань [7].

Наприклад, О. О. Кармаза та Т. В. Федоренко пропонують віднести до основних принципів штучного інтелекту в судочинстві такі: 1) принцип поваги до основних прав, який, зокрема, полягає у впровадженні штучного інтелекту в межах, спосіб та в порядку, щоб не порушити основні права людини, гарантовані на міжнародному та національному рівнях; 2) принцип недискримінації, зміст якого, зокрема, розкривається через запобігання розвитку або посиленню будь-якої дискримінації між людьми або групами осіб; 3) принцип якості та безпеки, який полягає в тому, щоб судові рішення та дані, які в них використані, були захищені та перебували в безпечному технологічному середовищі; 4) принцип прозорості, неупередженості та справедливості – це принципи про те, щоб у разі використання штучного інтелекту забезпечити відсутність людського фактору (запобігти втручання людини); 5) принцип «під контролем користувача» гарантує високий рівень автономності, поінформованості користувачів тощо [8]. Ці принципи є базовими та можуть бути запозичені і в третейський розгляд справи.

Отже, беручи до уваги те, що 15 травня 2025 року Україна підписала Рамкову конвенцію Ради Європи про штучний інтелект та права людини, демократію та верховенства права (Council of Europe Framework Convention on Artificial Intelligence and Human Rights, Democracy and the Rule of Law) [9], тема штучного інтелекту в третейському судочинстві є актуальною та потребує подальших наукових досліджень.

На нашу думку, в третейському розгляді справи на сьогодні вже може бути допустимим застосування штучного інтелекту, однак це не повинно стосуватися оцінки доказів і процесу ухвалення рішень та не порушувати вимог законодавства України. Насамперед, це може бути застосовано для оброблення даних, аналізу судової практики у подібних справах, структуруванні документів тощо.

Підсумовуючи вище викладене, зазначимо, що принципи організації та діяльності третейського суду – це теоретично обґрунтовані та закріплені в нормативно-правових актах України основні, концептуальні положення, які відображають особливості створення та діяльності третейського суду, відрізняються універсальністю та імперативністю у правовому регулюванні.

Основними ознаками принципів організації та діяльності третейського суду є: 1) основоположна ідея, яка вказує вектор організації та діяльності третейського суду; 2) фундаментальність, яка ґрунтується на морально-етичних нормах, загальнолюдських цінностях; 3) універсальність

та специфічність, оскільки поділяються на загальні та спеціальні; 4) за способом закріплення – визначені в ст. 4 Закону України «Про третейські суди», слідують із норм Конституції України та норм інших законів.

Принципи організації та діяльності третейського суду доцільно поділяти на декілька груп: 1) за джерелом закріплення: принципи, які закріплені в ст. 4 Закону України «Про третейські суди»; принципи, які слідують із інших норм цього Закону; принципи, які визначені в інших законах; 2) за змістом: загальні та спеціальні, процесуальні та матеріальні; 3) за територіальною ознакою: міжнародні та внутрішньо-національні.

Список використаних джерел:

1. Про третейські суди: Закон України від 11 травня 2004 року № 1701-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1701-15#Text>.

2. Цивільний процесуальний кодекс України від 18 березня 2004 року № 1618-IV (в редакції Закону № 2147-VIII від 03.10.2017). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text>.

3. Грушицький А. Принципи права та їх застосування у практиці Верховного Суду (цивільна юрисдикція). URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/2024_prezent/Prezent_Prinsip_19_04_24.pdf

4. Кармаза О. О. Концепції охорони та захисту житлових прав в Україні: матеріальний та процесуальний аспекти: монографія. Миронівка: ПрАТ «Миронівська друкарня», 2013. 400 с.

5. Бабенко А. М., Борисова О. О., Шаповалова І. О. Принципи права: поняття та класифікація. Прикарпатський юридичний вісник. 2022. Випуск 3 (44). С. 3-7.

6. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 51 народного депутата України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень абзаців сьомого, одинадцятого статті 2, статті 3, пункту 9 статті 4 та розділу VIII «Третейське самоврядування» Закону України «Про третейські суди» (справа про завдання третейського суду) від 10 січня 2008 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v001p710-08#Text>.

7. Про схвалення Концепції розвитку штучного інтелекту в Україні: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 2 грудня 2020 р. № 1556-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-2020-%D1%80#Text>.

8. Кармаза О. О., Федоренко Т. В. Принципи штучного інтелекту у правосудді України. Право і суспільство. 2021. № 2. С. 89-94.

9. Council of Europe Framework Convention on Artificial Intelligence and Human Rights, Democracy and the Rule of Law. Vilnius, 5.IX.2024. URL: <https://rm.coe.int/1680afae3c>.

Дата першого надходження статті до видання: 08.01.2026

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 27.01.2026

Дата публікації (оприлюднення) статті: 27.05.2026